

NƏRİMAN NƏRİMANOVUN GENUYA KONFRANSINDA İŞTİRAKI VƏ ROLU

Oksana Abbasova
Bakı Dövlət Universiteti
oksana.abbasova88@gmail.com

Açar sözlər: N.Nərimanov, kapital, bolşevik, neft, Avropa

Cənubi Qafqaz Federasiyasının nümayəndələri kimi N.Nərimanov, P.Mdivani və A.Bekzadyan Genuyaya gedəcək sovet nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil oldular. Əslində Sovet Rusiyası nə Nərimanovu, nə də, digər əyalət nümayəndələrini Avropa dövlətləri ilə aparılan diplomatik danışıqlarda iştirak etməsini istəmirdi. Onların sovet nümayəndə heyətinə daxil edilməsi beynəlxalq vəziyyətlə bağlı idi, belə ki, bolşeviklər bir növ bu respublikalarda müstəqil hökumətlərin fəaliyyət göstərdiyini nümayiş etdirmək istəyirdilər. Genuya konfransında neft konsessiyası ilə bağlı məsələlər də müzakirə olunacağı gözlənildiyindən, Nəriman Nərimanov neftin əsl “sahibi” kimi, sovet nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edilmişdi. Məqalədə Sovet Rusiyası Avropa iqtisadiyyatının bərpası ilə bağlı çağırılan Genuya konfransına böyük önəm verməsindən, bolşeviklərin normal diplomatik əlaqələr yaratmağın olduqca mümkün yolunu axtarışından, ölkə liderlərinin ticarət sazişi bağlanılmasının mühümlüyü barəsində çıxışları və s. kimi məsələlər təhlil olunmuşdur.

УЧАСТИЕ И РОЛЬ Н. НЕРИМАНОВА В ГЕНУЭЗСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Аббасова Оксана

Ключевые слова: Н.Нариманов, столица, большевик, нефть, Европа

В качестве представителей Южно-Кавказской Федерации к сбору советской делегации в Генуе присоединились Н.Нариманов, П.Мдивани и А.Бекзаян. Фактически Советская Россия не хотела, чтобы Нариманов или другие провинциальные чиновники принимали участие в дипломатических переговорах с европейскими странами. Включение их в советскую делегацию было обусловлено международным положением, так как большевики хотели продемонстрировать наличие в этих республиках независимых правительств. Поскольку на Генуэзской конференции должны были обсуждаться вопросы, связанные с нефтяной концессией, Нариман Нариманов был включен в советскую делегацию как

реальный «хозяин» нефти. В статье анализируется присоединение Советской России к Генуэзской конференции о восстановлении европейской экономики, поиски большевиками возможного пути установления нормальных дипломатических отношений, выступления руководителей страны о важности заключения торгового соглашения и другие вопросы.

Participation and role of N. Nerimanov in the Genoa conference

Abbasova Oksana

Keywords: *N. Narimanov, capital, bolshevik, oil, Europe*

As representatives of the South Caucasian Federation, N. Narimanov, P. Mdivani and A. Bekzadyan joined the gathering of the Soviet delegation in Genoa. In fact, Soviet Russia did not want Narimanov or other provincial officials to take part in diplomatic negotiations with European countries. Their inclusion in the Soviet delegation was due to the international situation, since the Bolsheviks wanted to demonstrate the existence of independent governments in these republics. Since the issues related to the oil concession were to be discussed at the Genoa Conference, Narimanov was included in the Soviet delegation as the real "owner" of the oil. The article analyzes the accession of Soviet Russia to the Genoa Conference on the restoration of the European economy, the Bolsheviks' search for a possible way to establish normal diplomatic relations, speeches by the country's leaders about the importance of concluding a trade agreement, and other issues.

Cənubi Qafqaz Federasiyasının nümayəndələri kimi N.Nərimanov, P.Mdivani və A.Bekzadyan Genuyaya gedəcək sovet nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil oldular. N.Nərimanov Azərbaycan hökuməti adından «sovet respublikalarının ümumi vahid səlahiyyətli nümayəndəliyində Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının vəkili təyin olunur». [1]

Əslində Sovet Rusiyası nə Nərimanovu, nə də, digər əyalət nümayəndələrini Avropa dövlətləri ilə aparılan diplomatik danışıqlarda iştirak etməsini istəmirdi. Onların sovet nümayəndə heyətinə daxil edilməsi beynəlxalq vəziyyətlə bağlı idi, belə ki, bolşeviklər bir növ bu respublikalarda müstəqil hökumətlərin fəaliyyət göstərdiyini nümayiş etdirmək istəyirdilər. Sovet Rusiyası əslində istəyirdi ki, Cənubi Qafqaz respublikalarının özlərinin nümayəndələri bu respublikalarla bağlı Avropada yayılan bəzi şayiələrə özləri cavab versinlər. Belə ki, Avropa mətbuatı demək olar ki, hər gün Cənubi Qafqaz haqqında bu və ya digər məlumatlar çap edirdi. Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistanı antisovet üsyanları bürüdüüyü barədə yayılan müxtəlif

məlumatlar Qərbin bəzi dairələri üçün maraqlı görünürdü. Avropa ölkələrində Cənubi Qafqaz respublikalarının, xüsusilə, Gürcüstanın sovetləşdirilməsinə qarşı etirazlar güclü olduğu üçün, onlar baş verən hadisələri yaxından təqib edirdilər. Eyni zamanda, Avropada yerləşən mühacirət nümayəndələri tez bir zamanda Cənubi Qafqazda sovet hakimiyyətinin devriləcəyi haqqında müsahibələr verirdilər. Sovet xüsusi xidmət orqanlarına yaxşı məlum idi ki, Qafqaz mühacirəti Genuyada vahid bəyannamə ilə çıxış etməyə hazırlaşdı. Hələ Kann müşavirəsi işə başlayan zaman, 1922-ci ilin yanvar ayının 5-də Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Şimali Qafqaz respublikalarının Parisdə olan nümayəndələri Fransanın xarici işlər naziri Aristid Briana nota ilə müraciət edib, bildirmişdilər ki, Avropa iqtisadiyyatının bərpaı ilə bağlı məsələlərdə Qafqaz respublikalarına Rusiyanın bir hissəsi kimi deyil, ayrıca bir iqtisadi məkan kimi baxılsın. Sənədə imza atanlar təklif edirdilər ki, Avropa iqtisadiyyatının bərpaı ilə bağlı müzakirələrdə onlar bu respublikaların qanuni təmsilçiləri kimi tanınsınlar. Digər tərəfdən, II İnternasionalda gürcü menşeviklərinin mövqeləri çox güclü idi və onlar dəfələrlə sosialist partiyaların topladığı bu güclü təşkilatda Gürcüstanın işğal olunması məsələsini qoyub, dünya sosialist partiyalarından dəstək ala bilmişdilər. Hətta, Gürcüstan məsələsi üç internasionalın rəsmi bəyanatına belə düşmüşdü. Maraqlısı isə o idi ki, Gürcüstan mühacir hökumətini P.Mdivaninin qardaşı Simon Mdivani təmsil edirdi. Sovet Gürcüstanının adından Genuya konfransına nümayəndə təyin edilməsi haqqında məlumat yayılan kimi, fevral ayının 13-də Parisdəki Gürcüstan mühacirətinin rəhbərlərindən olan Akaki Çxenkeli Fransa Baş naziri Raymon Puankareyə məktub göndərüb, Kremlin adamı olan Gürcüstan XKS-in sədri P.Mdivaninin Gürcüstan nümayəndəsi kimi tanınmasına etirazını bildirmişdi.

Hələ, Cənubi Qafqaz nümayəndə heyətinin Genuya konfransında iştirakı Türkiyəni də olduqca çox maraqlandırır. Hələ İbrahim Əbilovla 1922-ci ilin yanvar ayının 26-da keçirdiyi görüşdə Türkiyənin xarici işlər naziri Yusuf Kamal bəy Cənubi Qafqaz respublikalarının, ilk növbədə isə, Azərbaycanın Genuya konfransına dəvət alıb-almaması ilə maraqlandı. İ.Əbilov bildirdi ki, bu haqda o, Azərbaycan hökumətindən hər hansı bir məlumat almamışdır. Səfir əlavə etdi ki, əgər belə bir dəvət olarsa, “biz, yəni, Cənubi Qafqaz respublikaları öz nümayəndələrimizi göndərəcəyik, ya da əlbəttə, əgər zərurət olarsa, Rusiya nümayəndələri vasitəsi ilə təmsil olunacağıq”[2]. Yusuf Kamal bəy Cənubi Qafqaz respublikalarının Genuya konfransında iştirakının vacib addım olduğunu Əbilova bildirdi. O qeyd etdi ki, Genuyada Şərqlə Antantasının yaranmasına zərurət meydana çıxıb və bu halda biz bir-birimizin yardımından istifadə edə bilərik.

Genuya konfransında neft konsessiyası ilə bağlı məsələlər də müzakirə olunacağı gözlənildiyindən, Nəriman Nərimanov neftin əsl “sahibi” kimi, sovet nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edilmişdi. Neft konsessiyalarına hazırlıq

işləri ilə, Genuya konfransına hazırlıq tədbirləri Sovet rəhbərliyi tərəfindən paralel şəkildə aparılırdı. Çünki, rəsmi şəkildə elan edilməsə də, maraqlı tərəflər yaxşı bilirdi ki, Avropa iqtisadi konfransının başlıca hədəfləri neft məsələsi olacaqdır. M.Mehdiyev “Beynəlmiləl siyasətdə petrol” kitabında doğru olaraq yazırdı ki, “Konfransdan rəsmi məqsəd hərbdən daha yeni çıxdığı dolayısı ilə bərpad bir vəziyyətdə olan Avropa iqtisadiyyatının islah və tənzimindən ibarət idi. Həqiqi məqsəd (Bakı nefti imtiyazı) isə son dərəcə gizli tutulurdu”.^[3]

Sovet Rusiyası Avropa iqtisadiyyatının bərpası ilə bağlı çağırılan Genuya konfransına böyük önəm verirdi. Bolşeviklər normal diplomatik əlaqələr yaratmağın olduqca mümkün yolunu axtarırdılar. Leninə görə, Genuya konfransında başlıca vəzifə ticarət sazişinə və digər düşərgənin pasifist dairələrinin birliyinə nail olmaqdan ibarət idi. Genuya konfransının gedişi zamanı N.Nərimanovun bolşeviklərin məqsədlərini təsdiqləyən deyimində vurğulayırdı ki, bizim kapitalistlərə ehtiyacımız olduğu kimi, kapitalistlərin də bizə ehtiyacı vardır. O, öz fikrini əsaslandırmaq üçün Loyd Corcun belə bir deyiminə istinad edirdi ki, “Rusiyanın iştirakı olmadan Avropa iqtisadiyyatının bərpa edilməsi mümkün deyildir”.

Bolşevik rəhbərliyi Genuya konfransında iştirak edəcək hər bir nümayəndənin bütün sovet respublikalarından mandat alınmasına böyük əhəmiyyət verirdi və belə kollektiv mandat prinsipi əslində, milli respublikaların nümayəndələrini öz ölkələrinin məsələsi ilə bağlı müzakirələrdə aktiv iştirakdan məhrum edirdi. Sessiyada V.Lenin nümayəndə heyətinin sədri, G.Çiçerin isə onun müavini təyin edildi. Lenin konfransa gedə bilməyəcəyi halda, onun bütün səlahiyyətləri sədrin müavininə, yəni, G.Çiçerinə verilir. Ekspertlərin işi haqqında Genuya konfransına hazırlıq üzrə komissiyanın direktivləri müzakirə olundu. Orada bütün borcların ləğv edilməsi, müharibənin daha çox dağıtdığı ölkələrə güzəştli şərtlərlə kreditlər verilməsi, bir sıra ölkələrin pul sistemi üçün vahid beynəlxalq qızıl standartının yaradılması, bir sıra ölkələrin inflyasiya və yanacaq böhranına qarşı mübarizə məqsədilə sazişə gəlməsi, beynəlxalq nəqliyyat vasitələrinin yaxşılaşdırılması və digər məsələlər əks olunmuşdu.

N.Nərimanovun Azərbaycan sovet respublikasının adından Genuya konfransına nümayəndə simasında göndərilməsi məsələsi 1922-ci ilin fevral ayının 11-də təsdiqləndi. Azərbaycan MİK, XKS və XXİK tərəfindən ona mandat verildi. Həmin mandatla o, beynəlxalq Genuya konfransında sovet respublikalarının vahid nümayəndə heyətinin tərkibində Azərbaycanın maraqlarını qorunmalı idi. Həmin mandat N.Nərimanova bəyanatlar vermək, qərarlar qəbul etmək, aktlar və müqavilələr imzalamaq səlahiyyəti verirdi.

Moskvada Genuya konfransına gərgin hazırlıq işləri getdiyi üçün, fevral ayının 22-də respublika Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən Azərbaycanın

Sovet Rusiyası hökuməti yanında səlahiyyətli nümayəndəsi Ə. Şirvaniyə (Mustafabəyova) teleqram göndərilərək, Avropa konfransına hazırlıqla bağlı sənəd və protokolların Azərbaycan SSR-in adından imzalanması ona tapşırıldı. Bu mandata uyğun olaraq, fevral ayının 22-də Azərbaycanın adından Ə.Şirvani və eləcə də pratakolu imzalayan digər hökumət nümayəndələri Genuya konfransında öz hökumətlərinin bütün səlahiyyətlərinin Sovet Rusiyasına verildiyini bəyan edir və bu hökumətlərin maraqlarının müdafiə edilməsini RSFSR nümayəndə heyətinə həvalə edirdilər.

Nümayəndə heyəti konfransa gedənə qədər bütün taktiki addımlar və təşkilati məsələlər Moskvada müzakirə edildi. Müzakirələrin gedişində aydın şəkildə göstərilirdi ki, Avropa ölkələri ilə sovetlərin ticarət münasibətlərində edəcəyi güzəştlər, qarşı tərəfin edəcəyi güzəştlərə uyğun olmalıdır. Müşavirədə hamılıqla qərara alınmışdı ki, sovet quruluşunun dəyişdirilməsinə aid bütün təkliflər qəti şəkildə rədd edilməlidir.

Moskvaya yola düşmək ərəfəsində N.Nərimanov “Bakinskiy raboçiy” qəzetinin müxbiri ilə geniş söhbət etdi. Bu söhbətdə Nərimanov Genuya konfransını Qərbin Sovet Rusiyasına olan iqtisadi ehtiyacı ilə izah edir və buna sovet hakimiyyətinin Avropa tərəfindən etirafı kimi yanaşırdı. Onun fikrincə, konfrans baş tutmasa, və ya Qərbin bir oyunu olardısı, bundan kapitalizm dünyası daha çox itirəcək, nəinki, Sovet Rusiyası.

“Bakinskiy raboçiy” qəzetinə gözəl təssüratlarla müsahibəsindən az sonra, N.Nərimanov İtaliyaya yola düşmək ərəfəsində, mart ayının 27-də Sovetlərin Şərq siyasətindən və G.Çiçerindən narazılıq ifadə edən geniş bir məktubla İ.Stalinə müraciət etdi. Belə ki, Şərq siyasətinin problemləri yalnız xarici dövlətləri deyil, Şərqi sovet respublikalarını da cəlb edirdi. Sovet Şərqi xalqlarının öz müqəddəratını təyin etməsi problemi daha çox fikir ayrılığı və çətinliklər doğururdu. O yazırdı ki, bizim xarici siyasətimiz daxili vəziyyətimizi yetərli dərəcədə nəzərə almır, əgər bizdə hər şey uğurlu olsaydı və biz öz vəsaitimizlə iqtisadi həyatımızda olan böhranı aradan qaldıra bilsəydik, kapitalist Avropasının həyatında baş verən ziddiyyətlərdən bir nəticə gözləyə bilərdik. Şərq respublikalarındakı “əyintilərin” Sovet hakimiyyəti üçün təhlükə doğurabiləcəyini başa düşən N.Nərimanov təklif edir ki, onu Genuya konfransında iştirak etməkdən azad etsinlər. O, hesab edir ki, hazırkı vaxtda Tatarıstan, Başqırdıstan və Qırğızıstandakı işlər daha mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu məsələlərlə əlaqədar olaraq N.Nərimanov dəfələrlə B.İ.Leninə məruzələr yazmış, sonra isə İ.B.Stalinə də müraciət etmişdi. Türküstandakı, xüsusilə də Buxaradakı vəziyyətlə bağlı o yazır: “Türküstandakı siyasətimizə mənim nə qədər əhəmiyyət verdiyimi məruzəmdən görmək olar ki, burada mən Stalinə Genuyaya qədər, yerlərdə özümüzün yaratdığımız nöqsanlarla tanış olmaq üçün mənimlə birlikdə Türküstana yola düşməyi təklif etdim”. [4]

Bu məktublardan görünür ki, Nərimanov Genuya konfransına elə də böyük ümid bəsləmirdi. O yazırdı - "Genuya bizə heç bir şey verməyəcəkdir. Avropanı güzəştə getməyə məcbur etmək üçün, Şərqi məsələsini düzgün yola yönəltmək vacibdir. Lakin bizim indiyə qədər yol verdiyimiz böyük səhvlərin nəticəsidir ki, Şərqi daha bizə inanmır, o, məzlum kütlə simasında bizdən üz döndərmişdir, mən səhvlərin düzəldilməsi işinə ucqar respublikalarda, xüsusilə Türkiyədə və Buxaradan başlaması təklif edirəm. Yeriyə gəlmişkən 19-cu ildən bütün məruzələrimdə Əfqanıstanla daha sıx əlaqə yaratmaq, Hindistanda daha da müvəffəqiyyətli inqilabi iş məqsədilə mən həmişə Türkiyəyə diqqət yetirirəm ki, bu da Lloyd Corcoran bütün planlarını alt-üst edirdi. [4]

N. Nərimanovun Genuya konfransında iştirakına həsr olunan rəssam - Oqtay Sadiqzadənin portretində, Nərimanovun qəlbində millətinin taleyi ilə bağlı narahatlığı, nigarançılığı aydın ifadə edən düşüncəli baxışları təsvir olunmuşdur. [5]

Beləliklə konfransın açılışına bir neçə gün qalmış Sovet nümayəndə heyəti artıq İtaliyada idi. 1922-ci ilin aprel ayının 6-da Genuyaya gələn sovet nümayəndələrinin İtaliyada ilk qarşılaşdığı ciddi məsələ Qafqaz məsələsi idi. Demək olar ki, Avropada olan Qafqaz mühacirəti hamılıqla İtaliyaya gəlmişdi və belə bir vəziyyət sovet nümayəndə heyəti üçün arzu edilməz idi. N. Nərimanov etiraf edirdi ki, "rəsmi və qeyri-rəsmi səviyyələrdə bizim nümayəndəlik utancaq əşiqlərin nə qədər yarımçıqlıq etiraflarını eşitməli olurdu". Sovet nümayəndələri Qafqaz respublikalarının keçmiş idarəçilərini Genuyada onlar üçün təşkil etdiyi narahatlığı dərhal Moskvaya xəbər verdi. Sovet nümayəndələri Qafqaz mühacirətinin onlara qarşı çıxışlarının ingilislər tərəfindən təşkil olunduğundan şübhələnirdilər. [2]

Qafqazın mühacir hökumətlərinin İtaliya və digər Avropa ölkələrində Sovet hökumətinin siyasətinə qarşı təşkil etdiyi təbliğat kampaniyası geniş xarakter aldığı üçün sovet nümayəndələri onlara qarşı müxtəlif addımların atılmasını zəruri hesab edirdilər. Bu məqsədlə Sovet nümayəndə heyətinin üzvü N. Nərimanov konfrans günlərində özlərini Avropada Cənubi Qafqaz respublikalarının qanuni nümayəndələri hesab edən Əli Mərdan bəy Topçubaşov, Aleksandr Xatisov və İrakli Sereteliyə açıq məktubla müraciət etdi. Məktub sırf sovet ideologiyası və təbliğatının qaydalarına uyğun yazılmışdı. Nərimanov uzun illər ərzində çar istibdadına qarşı mübarizə aparmış Qafqazın keçmiş dövlət başçılarını ağılsızcasına çar Nikolayın siyasətinə uymaqda, öz hakimiyyətlərini saxlamaq üçün milli qırğın salmaqda, Zəngəzur, Qarabağ və Zaqatalada qarşıdurma siyasəti yeritməkdə və digər mənasız ideoloji məsələlərdə ittiham edirdi. [6]

Britaniya Baş naziri bu respublikaları Rusiyanın "müttəfiqi" kimi deyil, bolşeviklərin işğal etdiyi "sovet respublikaları" kimi dəyərləndirirdi. Parisdə olan mühacir nümayəndələri Britaniya Baş nazirinin bu nöqteyi-nəzərini doğru

hesab edirdilər. “Corriere Mercantile” qəzetinə verdiyi müsahibəsində Ə.M.Topçubaşov Lloyd Corcun fikrini müdafiyyə edərək deyirdi ki, sülh və sabitlik naminə dövlətlər Genuyaya gəlmişdilər ki, ümumi iqtisadi həyatı bərpa etsinlər. Eyni zamanda onlar Sovet hökumətinə təklif edirdilər ki, rus ordusunu Azərbaycanın ərazisindən çıxarsınlar və Azərbaycanın əməksevər xalqına bolşevik zülmündən xilas olmaq imkanı versinlər. [2]

1922-ci il 10 aprel Genuya konfransının açılışı oldu. Açılış nitqində bir sıra ölkələr ümumi dil tapmaq və uğurlu nəticə əldə edəcəkləri kimi nitqlər söylədilər. Müharibədən və məğlubiyyətdən daha çox ziyan çəkən Almanıyanın nümayəndəsi N.Nərimanovun sözləri ilə desək, “göz yaşlan içərisində öz ölkəsinin çıxılmaz iqtisadi vəziyyətindən danışdı”. Nəhayət, konfransı salamlamaq üçün söz Georgi Çiçerinə verildi. O, Sovet hökuməti adından geniş konsessiya proqramını elan etdi və bu proqram ilk növbədə, Avropa sənayesi üçün xammal bazası rolunu oynayacaq Sibirin təbii zənginliklərinə aid idi. Çiçerin yeni iqtisadi siyasətə keçidlə bağlı Sovet Rusiyasının öz qanunvericiliyində bir sıra dəyişikliklər etdiyini, kapitalist ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri genişləndirmək üçün beynəlxalq tranzit yollarını açmağa hazır olduğunu bəyan etdi. Bununla yanaşı, Çiçerin Qərb ölkələrinin başçılarını qıcıqlandıran bir sıra məqamlara da toxundu. O dedi: “Əgər doğrudan da, Avropa sülh və müharibənin dağıtdığı təsərrüfatı bərpa etmək istəyirsə, onda gərək tərksilah olsun və dünya qızıl fondunu ehtiyacı olan ölkələr arasında bölşün”. Fransanın nümayəndə heyətinin başçısı Lui Bartu iqtisadi məsələlərə həsr olunmuş konfransda tərksilah haqqında məsələnin qoyulmasının doğru olmadığını bildirdi. Konfransda yaranmış qarşıdurmanı və gərginliyi yumşaltmaq məqsədilə Britaniya Baş naziri Lloyd Corc müzakirələrə müdaxilə etdi. O, bildirdi ki, əgər Genuya konfransı tərksilaha yol açmayacağısa, onu baş tutmamış tədbir hesab etmək olar. Lakin Lloyd Corc tərksilahdan əvvəl sülhə gəlməyi, bir sıra mühüm məsələlərdə sazişə gəlməyi vacib hesab edirdi. Konfransda yaranmış bu gərginliklə bağlı N.Nərimanov yazırdı: “Lloyd Corc görəndə ki, Bartu konfransı pozmaq istəyir, söz aldı və yarım saatlıq nitqində həm Bartunu, həm də, Çiçerini tənqid edərək, onları ehtiyatlı hərəkət etməyə çağırırdı və bununla da, konfrans iştirakçılarını sakitləşdirdi”. [2]

Sovet nümayəndələri konfransın birinci gününü özləri üçün qələbə kimi, qiymətləndirirdi. N.Nərimanov bu “qələbədən” vəcdə gələrək yazırdı ki, biz Genuyada “Avropa burjuaziyasının maskasını yırtdıq, onun əsl sifətini göstərdik...” İmtahan edənlər” imtahanda iflasa uğradılar. N.Nərimanov belə hesab edirdi ki, Sovet nümayəndə heyətinin Genuyadakı bəyanatı “İndiyə qədəröz burjuaziyası ilə yaxınlaşmağı mümkün hesab edən Avropa fəhlələrinin” gözünü açdı. [2]

Genuya konfransının birinci günündən Nərimanovun aldığı ən mühüm təəssürat Şərq siyasətində tez-tez ittiham etdiyi Lloyd Corcla bağlı idi.

Britaniya Baş nazirinin Avropanın və bütün dünyanın həyatında mühüm siyasətçi olduğunu etiraf edərək yazırdı: “Lloyd Corc, şübhəsiz ki, ağıllı adamdır. Lakin onun öz aqlını hansı məqsədlər üçün və necə istifadə etməsi ayrı məsələdir. O, Avropanın həyatında cərəyan edən bütün hadisələrə ciddi şəkildə nüfuz etmişdir və yeni müharibə təhlükəsini sovuşdurmaq üçün kəskinləşmiş məsələləri hansısa yolla aradan qaldırmaq istəyir. O, başa düşür ki, yeni müharibə Avropanı tamamilə xarabalığa gətirib çıxaracaq və kim bilir ki, orada daha nələr baş verəcəkdir. Axı Lloyd Corc eyni zamanda, burjuaziyanın nümayəndəsidir və buna görə də onun maraqlarını müdafiə etməyə bilməz.”[2]

Konfransda ən əsas məsələ neftin konsessiya verilməsi idiki, buna görə İngiltərə və Amerika rəqabətə girmişdilər. Sovet Rusiya nümayəndəliyi Bakı neftinin konsessiya verilməsinin tərəfdarı idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Genuyaya gəlmiş nümayəndələri Sovet Rusiyasının Bakı neftini konsessiyaya vermək hüququnun olmadığını bəyan etdilər. Hələ, konfransın ikinci günü M.Məhərrəmov İtaliya mətbuatında çıxış edərək bildirdi ki, bolşeviklər Azərbaycan millətinə məxsus neft mədənlərini satmağa səlahiyyətli deyillər. Onun fikrincə, Bakı neft sənayesində rus kapitalı elə də, əhəmiyyətli rol oynamamışdı. Ona görə də, Məhərrəmov yazırdı ki, Abşeronun neftlə zəngin əraziləri Azərbaycan xalqına və oraya kapital qoymuş xarici şirkətlərə aid olmalı idi.

May ayının 3-də Genuya konfransının ikinci plenar iclası keçirildi. Konfransı pozمامaq naminə Qərb dövlətləri Sovet Rusiyası ilə yumşaq rəftar etməyə üstünlük verirdi. N.Nərimanov yazırdı: “Bu gün Genuya konfransının ikinci plenar iclası keçirilir. Əvvəldə olduğu kimi, yenə bir təntənə var. Biz zala axırda daxil oluruq. İndi nümayəndələrin bizə münasibəti tamamilə başqadır. Əvvəlki bədxahlıqdan əsər-əlamət yoxdur. İlk görüşdəki istehzalı baxışlar artıq hiss edilmir. Bizim natiqlər çıxış edərkən, zalda əvvəlki uğultu da daha duyulmur. Hamı səmimi gülümsünür, bizə yerimizə keçməyə iltifatla yol verirlər. Bizim səsimizə açıqdan-açığa diqqətlə və lazımı ciddiyyətlə qulaq asırlar”.

May ayının 6-da Sovet nümayəndə heyətinin bir hissəsinin qəflətən Genuyanı tərk etməsi Qərb ölkələri nümayəndələrinin ciddi marağına səbəb olmuşdu. Amerika səfiri Çayld ilə söhbətdə Lloyd Corc Qərb memorandumuna Moskvadan təlimat almaq üçün İoffe və digər sovet nümayəndələrinin Berlində gizli müşavirə keçirmək məqsədilə Genuyanı tərk etdiklərini bildirdi.

Genuya konfransından qayıdan N.Nərimanov “İzvestiya” qəzetinə geniş müsahibə verdi. O qeyd etdi ki, tərksilah haqqında sözüümüz bizi bütün dünyada tanıtdı. Konfransa qədər bizə şübhə ilə yanaşır, “vəhşilər”, “bolşevik barbarları” kimi baxırdılar. Lakin o zaman ki, biz birinci olaraq, tərksilah barədə təklif irəli sürdük, nəinki, konfrans salonunda oturanları, habelə bütün Avropanın ictimai dairələrini ayıltıdıq”. Neft konsessiyaları ilə bağlı suala gəldikdə isə, N.Nərimanov dedi ki, “bəzi neft mədənlərinin konsessiyaya verilməsi məsələsi hələ

axıra qədər həll edilməyib. Lakin hər ehtimala qarşı Bibi-Heybət sahəsində bir sıra mədənlərin qismən konsessiyaya verilməsini mən mümkün hesab edirəm. Bu, həm, Azərbaycan respublikası üçün faydalı ola bilər, həm də bizim dövlət sənayemizi lazım olan səviyyəyə qaldırmağa imkan verir”.[7]

Nərimanov müsahibəsində deyirdi ki, “Konfransın Cənubi Qafqaz nümayəndələrinə münasibəti yaxşıdır. Biz orada Gegeçkori və Mdivanini gördük”. Nərimanov izah etdi ki, hələlik danışıqlar davam edir, Nərimanov deyirdi: "Bu böyük qələbədir, digər qələbə isə ondan ibarətdir ki, bütün dünya və Avropa bizim ciddi şəkildə əməkdaşlıq etmək istədiyimizi gördü, lakin Fransa kiçik bir yığın kapitalistin mənafeyinə görə, ümumi sülhü pozur. Bütün Avropa qəzetləri bunun haqqında yazır. Lloyd Corc bəyan etdi ki, bu məsul dövrdə böyük rus və alman xalqları ilə hesablaşmamağı ağılsızlıq hesab edir”.

N.Nərimanovun fikrincə, Genuya konfransının ən mühüm siyasi yekunlarından biri, Cənubi Qafqaz respublikaları nümayəndələrinin Zaqafqaziyanın “keçmiş adamları” üzərində qələbəsi idi. Müsahibənin sonunda Nərimanov Lloyd Corcun Britaniya icma palatasındakı çıxışına istinadən qeyd edirdi ki, Qərb üçün rus məsələsini həll etməyin üç yolu vardır: güc tətbiq etmək, Rusiyanı öz taleyinə buraxmaq və onunlaşdırmaqla bağlamaq. Onun fikrincə, birinci yol vətəndaş müharibəsi dövründə ağqvardiyaçıların sıyrılmış qılıncı timsalında artıq iflasa uğramışdı. İkinci yola gəldikdə isə Rusiya Qərblə əlaqə olmadan da yaşaya bildiyini sübut etmişdi. Ən nəhayət, Nərimanov qeyd edirdi ki, “artıq üç yol yoxdur, yalnız, bir yol vardır, Rusiya ilə razılaşma yolu, bu Haaqaya qədər olacaq, ya Haaqadan sonra, fərqi yoxdur”.

Genuya konfransı sona çatdıqdan sonra, nəticədən razı qalan Bakı Soveti qeyd edir ki, Genuya konfransında sovet nümayəndə heyəti fəhlə-kəndli kütlələrinin mənafeyini və böyük inqilabımızın nailiyyətlərini şəərəflə müdafiə etmişdir. Yoldaş Nərimanov Rusiya Federasiyasının nümayəndələri ilə birlikdə Bakı Sovetinin ona tapşırıqlarını parlaq şəkildə yerinə yetirmişdi. Bakı Sovetinin iclası Sovet nümayəndə heyətinin və Nərimanovun Genuyadakı fəaliyyətini bəyənəməklə yanaşı, Qırmızı Ordunun möhkəmləndirilməsi ilə bağlı işləri də gücləndirməyi tövsiyyə edirdi.[8]Ancaq ümümlikdə Genuya konfransı ümidləri doğrultmadı, nəticəsiz qaldı. Genuya konfransının belə uğursuz sonluğunu M.Mehdiyev neft şirkətlərinin gizli əməlləri ilə izah edirdi. O yazırdı: “Dünyanın gizli qüvvələrindən ən böyüyü “Standart Oil” Genuya konfransını dağıtdı və bolşeviklərin “Royal Dutch” ilə əməkdaşlıq etmələrinə mane oldu. Böyləcə də Genuya konfransı dastanına xitam verildi... İngilislər ilə amerikalılar arasında mövcud olan mücadilə Azərbaycan neftinə sahib olmaq üçün başlanan həm siyasi və həm də iqtisadi səhifələrə tökülmüşdü”. [2]

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov H.Ə. Nəriman Nərimanovun tarixi missiyası. — Bakı: “Pedaqogika”, 2005. 88 səh.
2. C. P. Həsənli. Sovet Dövründə Azərbaycanın Xarici Siyasəti (1920-1939). Bakı, “ADİLOĞLU” nəşriyyatı - 2012, - 656 səh.
3. Mir Yaqub Mehdiyev, Beynəlmiləl Siyasətdə Petrol., Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı – 1994,60 səh.
4. Nərimanov N. Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair (İ. V. Stalinə məktub). Bakı, Azərnəşr, 1992. 55 səh.
5. Rəna QƏHRƏMANOVA “NƏRİMAN NƏRİMANOV Dünən, bu gün, sabah”. Bakı, VEKTOR, Təşrlər evi. 2013. 116 səh.
6. Həsənli C. Tarixi şəxsiyyətin tarixi: Əlimərdan bəy Topçubaşov. AzərbaycanDiplomatik Akademiyası. Bakı, 2013. 588 s.
7. İsrəfil İsmayılov. Azərbaycan nefti XX əsrdə, Bakı 2007
8. Nəriman Nərimanov - N.Nərimanovun anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncağı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı -1974 - səh 30